

Sevinc HACIYEVA

AMEA Gəncə Bölməsi, Nizami Gəncəvi Mərkəzi

ORCID ID: [994 0777188600](https://orcid.org/9940777188600)

E-mail: sevinchaciyeva990@gmail.com

J.C.BÜRGELİN GÖZÜ İLƏ “YEDDİ GÖZƏL”: MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI OXUNUŞ

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, “Yeddi gözəl”, tərcümə, tədqiqat, J.C. Burgel

Orta əsrlər şərq ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Nizami Gəncəvi təkcə Azərbaycan ədəbiyyatına deyil, ümumilikdə dünya ədəbiyyatında mühüm yer tutur. Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı humanizm, ədalət, sevgi və mənəvi kamillik ideyaları üzərində qurulmuşdur. Şairin zəngin ədəbi irsi, poemalarında əks olunan fəlsəfi baxışlar, insanın mənəvi aləminə nüfuz etmə bacarığı Nizaminin əsərlərinin əsrlər boyu öz aktuallığını qorunub saxlanmasına səbəb olmuşdur. Onun əsərləri əsrlər boyu müxtəlif xalqların ədəbi düşüncəsinə təsir etmiş, Şərq və Qərb ədəbiyyatları arasında mühüm mədəni körpü rolunu oynamışdır. Xüsusən də “Yeddi gözəl” poeması dünya xalqlarının mədəniyyətindən bəhs edən poema olduğu üçün Şərq-Qərb ədəbi aləmində xüsusi yer tutur.

Nizami Gəncəvinin dünya ədəbiyyatında mövqeyi onun yenilikçi yanaşma tərzii ilə də bağlıdır. O Şərq ədəbiyyatında süjetli poema janrını yeni mərhələyə yüksəltmiş, insan xarakterini daha incə psixoloji çalarlarla təsvir etmişdir. Onun qəhrəmanları yalnız ideal obrazlar deyil, daxili ziddiyyətləri, hiss və duyğuları olan real insanlardır. Bu xüsusiyyət Nizami yaradıcılığını əvvəlki ənənələrdən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biridir.

Nizami Gəncəvinin təsiri təkcə Şərq ədəbiyyatı ilə kifayətlənmir onun əsərləri dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunmuş, Yaxın və Orta Şərq ədəbi mühitinin formalaşmasına, eləcə də dünya bədii -fəlsəfi düşüncəsinin inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. Bunun da nəticəsidir ki, Nizami yaradıcılığı daim tədqiq olunmuş və daim müxtəlif dillərə tərcümə olunmuşdur. Bütövlükdə Avropa ədəbiyyatında Nizami yaradıcılığına böyük maraq göstərilmiş və bir çox tanınmış tədqiqatçılar onun əsərlərini araşdırmış, tərcümə etmiş və təhlil etmişlər. Bunlardan alman tədqiqatçılarından Y.V.Ghoteni, J.C.Bürgeli, rus tədqiqatçılarından Y.Bertelsi, A.Krimiskini, J.Rypkanı, fransız şərqşünaslarından F.B.Charmoyu, H.Masseni, İ.Gastinesi, ingilis tədqiqatçılarından E.G.Brovneni göstərə bilərik.

Bu tədqiqatçılar arasında alman şərqşünası və islamşünası Yohann Kristof Bürgel (J.C.Bürgel) xüsusi yer tutur. Bürgel 1931-ci ildə anadan olub, uzun müddət Bern Universitetində İslam tədqiqatları üzrə fəxri professor kimi fəaliyyət göstərmişdi. O, ərəb və fars ədəbiyyatı ilə İslam mədəniyyəti tarixini araşdırmışdır. Tədqiqatçı alim tədqiqatlarında Nizami və onun yaradıcılığına çox böyük yer vermiş və bu sahədə böyük elmi tədqiqatlar aparmışdır. O, Nizaminin əsərlərindəki təsəvvüf və fəlsəfi mövzular, xüsusən də platonik fəlsəfənin təsiri mövzusunda dərin tədqiqatlar aparmış, bu istiqamətdə dəyərli elmi nəticələr ortaya qoymuşdur. Onun tədqiqatları İslam mədəni irsinin Avropada anlaşılmasına böyük töhfə vermişdir [3].

Alman tədqiqatçı Nizami Gəncəvinin Yeddi Gözəl poemasını alman dilinə tərcümə etmiş və bu kitabı da dəyərli nizamişünasımız professor Xəlil Yusifliyə hədiyyə etmişdir.

Kitabın ön sözündə əsərin ilk dəfə alman dilinə tam şəkildə və orijinal mətnə sadıq qalınaraq tərcümə olunduğu qeyd edilir. Daha sonra müəllif Nizami Gəncəvinin həyatı, yaradıcılığı və “Yeddi gözəl” poeması haqqında ümumi məlumat verir.

Məqələmiz və təhlilimiz məhz bu ön söz üzərindədir. Tədqiqatçı ön sözün ilk sətirlərində Nizami Gəncəvinin fars şairi kimi qələmə verir. Bu məsələ nizamişünaslıqda uzun illərdir müzakirə olunan mövzulardan biridir. Bu yöndə Səid Nəfsi, Həmid Araslı, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Rüstəm Əliyev, Azadə Rüstəмова, Xəlil Yusifli və başqaları şairin dövrü və həyatına dair geniş miqyaslı tədqiqatlar aparmışlar.

Nizami Gəncəvi 1141-ci ildə qədim Gəncə şəhərində türk-bəyzadə ailəsində anadan olmuşdur. Onun babası Zəki Müəyyəd əslən Oğuz türklərinin Bozox qolundan olmuşdur. Atası-Zəki Müəyyəd oğlu Yusif də Gəncə şəhərində doğulmuş və Gəncənin hörmət sahibi insanlarından olmuşdur. Nizami Gəncəvinin ailəsi çörəkbişirmə və müzəhhəblilik ilə məşğul olmuşlar. Gəncəvinin təlim-tərbiyəsində atasının çox böyük rolu olmuşdur. Nizaminin anası isə zadəgan nəslindən olan türk qızı idi. Çox təəssüflər olsun ki, onun milli mənşəyi haqqında bəzi mənbələrdə səhv məlumatlar veriblər. Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poemasında şair anasının ölümü ilə bağlı “Dünyadan köçənlərin bəzisinin zikri haqqında” hissəsində anası haqqında “Rəisəyi-Qord” sözünü işlətdiyi söylənilir, bu isə “kürd Rəisə” kimi tərcümə olunur və buradan çıxış edərək şairin anasının kürd mənşəli olduğu iddia olunmuşdur. Lakin Azərbaycan nizamişünasları bu fikrin etibarlı olmadığını göstərmişlər. Bu mövzuda da dərin tədqiqatlar var. Görkəmli şərqşünas alim Rüstəm Əliyevin fikrincə “Ümumiyyətlə, orta əsrlərin klassik onomastika sistemində “Rəisə” şəxsi ad deyil, yalnız ləqəb və titullar kimi işlənməlidir [1, s. 83].

Prof. Xəlil Yusifli də bu mövzu barəsində belə yazıb: “Nizami dövründə, ondan bir neçə əsr sonra da kord və qord sözləri eyni şəkildə, kafi-ərəbi ilə “kord” şəklində yazılırdı. Daha sonra gələn katiblər isə bu sözün kord yaxud qord anlamında yazıldığı üzərində düşünməmiş, onu kord, yəni kürd şəklində yazmışlar. Biz isə hesab edirik ki, bu sözü kafi-farsi ilə qord şəklində oxumaq daha düzgündür. Bu şəkildə beytin mənası daha məntiqi və poetikdir. Əks halda “anam kürd idi, qarşımda ana kimi öldü” deyimini məntiqsizdir [9, s. 58].

Nizaminin formalaşmasında yaşadığı mühit mühüm rol oynamışdır. XII əsrdə Gəncə şəhəri Atabəylər dövlətinin mərkəz şəhəri olmaqla yanaşı, bütövlükdə Qafqazın mühüm mədəni və ticarət mərkəzlərindən biri idi. Gəncə zəngin elmi mühiti, inkişaf etmiş sənətkarlığı və ədəbi ənənələri ilə seçilirdi. Belə bir mühit Nizaminin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Ticarət şəhəri sayılan Gəncəyə müxtəlif xalqların nümayəndələri gəlirdi və belə bir multikultural şəhərdə böyüyüb təhsil almaq Nizaminin formalaşmasına çox böyük təsir göstərmişdir.

Nizami Gəncəvinin fars əsilli olmasını haqqında iddialar əsasən onun əsərlərini fars dilində yazması ilə əlaqələndirilir. Lakin məlumdur ki, XII əsrdə fars dili geniş coğrafiyada ədəbi dil funksiyasını yerinə yetirirdi və bir çox türk mənşəli şairlər əsərlərini bu dildə yazırdılar. Bu yöndə məşhur şərqşünas Y.E.Bertels XI-XII əsrlərdə Xorasan, Buxara, Təbriz, Gəncə və Şirvanda yaranan farsdilli türk poeziyasını araşdırmış və Azərbaycan ədəbi məktəbinin mövcudluğunu təsdiqləyərək yazmışdır: Qətrədən başlayaraq xarakterizə etdiyimiz qrupun bütün müəllifləri ümumi bir üslubla məşhur olmuşlar. Bu üslub o qədər əzəmətlidir ki, XII əsrdə Azərbaycan ədəbi məktəbi haqqında danışmağa mənə elə gəlir ki, tam haqqımız vardır. Müşahidə etdiyimiz fərqlənmələr hər bir müəllifin fərdi xüsusiyyətləri ilə izah olunur və bu ümumiliyin varlığını daha da təsdiqləmiş olur” [6, s.78]. XII əsr poeziyası üçün fars dili ədəbi dil sayılırdı və məhz buna görə də həmin dövr yazıçıları əsərlərini fars dilində yazırdılar. Nizami də dövrün tələblərinə uyğun farsca yazsa da, onun poeziyası bütövlükdə türk poetik təfəkkürü ilə bağlıdır.

Nizami Gəncəvinin əslən Gəncədən olması təsdiq edən çoxsaylı tarixi mənbələr mövcuddur. Məhz “Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığı” kitabında yazılıb: Məlum olduğu kimi, Nizami Gəncəvinin həyatının öyrənilməsinə dair ən qədim və mötəbər mənbə

"Nizaminin kiçik müasiri" hesab olunan Məhəmməd Oufinin 1228 ci ildə yazdığı "Lübab əl əlbab" təzkirəsidir. Müəllifin Nizami Gəncəviyə həsr etdiyi oçerk - məqalə "Əl -Həkim əl-kamil Nizami əl-Gəncəyi" (Kamil filosof Gəncəli Nizami) adlanır. Bu təzkirədə böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi haqqında məlumat onun ölümündən sonra yazılsa da "materiallar şairin sağlığında toplandığı" üçün ən etibarlı mənbə hesab olunur [6, s. 77]. Təzkirənin adından da məlum olunduğu kimi, şairin sağlığında götürdüyü təxəllüs onu anadan olduğu yerlə bağlıdır.

Professor Xəlil Yusifli "Nizami vətəni-Gəncə" adlı məqaləsində Nizaminin Gəncəli olduğunu təsdiq edən digər mənbələrə də müraciət etmişdir. Alimin yazdığı üzrə Zəkəriyyə Qəzvini də özünün "Asarül-ibad"adlı coğrafi əsərində Gəncə haqqında danışandan sonra bu şəhərdə yetişən, bu şəhərdə olan ən böyük bir şəxsiyyət kimi Əbu Məhəmməd Nizamidən, onun poemalarından və bir çoxlarının görmədiyi "Divanından"söz açır, "Divan"dakı şeirlərin qısa səciyyəsinə verir. Dəqiq məlum olur ki, Z.Qəzvini şairin həm poemalarını, həm də "Divanı"nı görmüşdür. Diqqətçəkən cəhət odur ki, o da Nizaminin Gəncədən olduğuna hər hansı şəkildə şübhə etmir [8, s. 288].

Eyni mövqe sonrakı dövr müəlliflərinin əsərlərində də müşahidə olunur.Əbdürrəhman Cəmi "Baharistan" əsərində yazır: "Rəhmətlik Nizami Gəncədəndir,onun fəzlilət və kamalı aydındır və şərhə ehtiyac yoxdur". Böyük türk şairi Əlişir Nəvai isə "Xəmsə"sının bütün poemalarında Nizamini bir ustad kimi vəsf edərək dönə-dönə onu bir "Gəncə günəşi" adlandırır. Bu ifadələr Nizaminin yaşadığı dövrdən sonrakı əsrlərdə də onun Gəncə ilə əlaqəsinin mübahisəsiz qəbul edildiyini göstərir.

Gəncə quyaşı ki götürğəc ələm

Eylədi söz məmləkətin yekqələm.

Gəncə vətən, konli onun gəncxiz

Xatiri gəncürü tili gənc riz [8, s. 289].

Nizaminin bir Gəncəli olduğu haqqında çox sayda sübutlar göstərmək olar. Və bunların demək olar ki, hamısı XVI əsrə qədər yaşamış olan yazıçılardır. Bunlardan biri də Dövlətşah Səmərqəndidir. D.Səmərqəndi Nizaminin 20 min beytlik "Divanı"ni görmüş və Nizami haqqında: "Onun doğulduğu yer Gəncədir" deyə yazmışdır. Həmçinin görkəmli Azərbaycan alimi Əbdürrəşid əl-Bakuvi də "Abidələrin xülasəsi və qüdrətli hökmdarların möcüzələri" əsərində "Gəncə" məqaləsini bu sözlərlə bitirir: Görkəmli şair, arif və həkim Əbu Məhəmməd Nizami buradandır. Onun gözəl divan və "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun ", "Məxzən əl-əsrar" və "Həft peykər" adlı gözəl dastanları var" [8, s. 289].

Prof.Xəlil Yusiflinin Nizaminin soy-kökü ilə bağlı tədqiqatları onun əslən Gəncəli olduğunu sübut etməklə yanaşı,bu yöndə olan əsassız mülahizələrin də etibarsızlığını ortaya qoymuşdur. Belə bir yanlışlığın yaranma səbəbi isə Nizamidən sonra onun əlyazmalarının köçürülməsi zamanı əlyazmalara olunan əlavələr və təhriflərdir.Məhz bu cür müdaxilələr nəticəsində, Nizaminin sağlığında götürdüyü "Gəncəvi" təxəllüsü ətrafında əsassız mübahisələr yaranmışdır.

Bundan əlavə dəyərli professorumuz Xəlil Yusiflibu məsələyə xüsusi diqqət yetirərək 2016-cı ildə "Filologiya məsələləri" jurnalında dərc etdirdiyi məqaləsində də amerikan alimi Maykl Berinin Nizamini öz kitabında fars şairi kimi qələmə verməsi ilə qəti razılaşmamış və ona cavab olaraq bu məqalə ilə onun fikirlərinin və mülahizələrinin bir sıra hallarda tarixi mənbələrlə uyğun gəlmədiyini göstərmişdir.

Xəlil Yusifli Maykl Berinin sənətini yüksək qiymətləndirir, lakin onun kitabında yazdığı bəzi nüansların yanlış olduğuna açıqlıq gətirir. Nizamişünas alim yazır: Çox ciddi elmi axtarışların nəticəsi olan bu əsərdə diqqətimizi cəlb edən, bizə mübahisəli və doğru görünməyən məqamlar da yox deyildir. Elm aləmində Nizami Gəncəvinin köklü bir gəncəli

olması fikri məlum bir həqiqət olduğu halda Maykl Beri kitabının ilk səhifələrindən bu işin üzərinə bir şübhə kölgəsi salmağa çalışır. O yazır: “Əsərlərini 1487-ci ildə Heratda yazan fars dilli şairlərin tərcümeyi-halını qələmə alan Dövlətsah onun (yəni Nizaminin) atasının əslini müqəddəs Qum şəhərinə bağlayır. O qədər mötəbər olmayan rəvayətlərə görə Nizami ilk uşaqlıq illərini bu şəhərdə keçirmişdir”. Biz Maykl Berinin Dövlətsahın ünvanına yazdığı bu fikri haradan götürdüyünü deyə bilmərik. Ancaq həqiqət budur ki, Dövlətsah Səmərqəndinin “Təzkirə”sində belə bir fikir yoxdur. Onun “Təzkirətüş-süəra” əsərində “Arif Şeyx Nizami Gəncəvinin zikri” adlı başlıq altında oxuyuruq: Onun doğulduğu şərəfli yer Gəncədir. İqlimlər arasında o vilayətin adını Gəncə yazırlar...”. Dövlətsah Nizamidən danışarkən heç yerdə Qum adı çəkmir [9, s. 396].

XIII-XV əsrlərdə yaşamış Məhəmməd Ofvi, Zəkəriyyə Qəzvini, Əbdürrəşid əl-Bakuvi, Əbdürrəhman Cami, Əlişir Nəvai o cümlədən Dövlətsah Səmərqəndi Nizamini köklü bir Gəncəli kimi tanıyıblar. Bundan əlavə Xəlil Yusifli Nizami Gəncəvinin Qumdan olması ilə bağlı XVI əsr təzkirəçilərin yazdıqlarına da aydınlıq gətirmiş və o Vahid Dəstgirdi, Səid Nəfisi, Əbdülhüseyn Zərrinkub və digər tədqiqatçıların istinad etdikləri bəzi misraların əlyazmaların sonrakı köçürülməsi zamanı katiblər tərəfindən mətnə əlavə olunduğunu qeyd etmişdir. Alimin fikrincə, həmin əlavələr Nizaminin həyatına dair etibarlı tarixi fakt kimi qəbul edilə bilməz və şairin mənşəyi məsələsində əsas mənbələr kimi onun dövrünə daha yaxın olan müəlliflərin məlumatları götürülməlidir.

Ön sözün sonrakı hissəsində alman tədqiqatçı Burgel Nizaminin 7 rəqəminə yüklədiyi dəyəri Ptolomey dünya görüşünə bənzədir. İslam mənbələrində Ptolomey dünya görüşünə “Batlamyus” sistemi də deyilir. Bu sistemə görə dünya 7 iqlimə bölünmüş və yer kainatın mərkəzində dayanır, 7 planet isə onun ətrafında dövr edir. Bu planetlər də öz növbəsində həftənin günləri ilə əlaqələndirilmişdir. Buna əsasən Günəş-bazar, Ay-bazarertəsi, Mars-çərşənbə axşamı, Merkuri-çərşənbə, Yupiter-Cümə axşamı, Venera-cümə, Saturn-Şənbə hesab olunur. Bu model əsrlər boyu həm İslam dünyasında, həm də Avropada astronomiya, fəlsəfə, din və ədəbiyyata güclü təsir göstərmişdir.

Nizaminin poemasındakı 7 rəqəmi isə yalnız astronomiya ilə bağlı deyil-kainatın quruluşu, insanın mənəvi kamilliyi, kosmik harmoniya və mistik düşüncə ilə əlaqəlidir. Şərq düşüncəsinə görə 7 müqəddəs və tamamlanmış rəqəmdir və Nizami bu simvoldan poemanın adında və bütövlükdə daxili quruluşunda istifadə edib. Əsərdə yeddi iqlimdən gəlmiş yeddi şahzadə, onların məskunlaşdığı yeddi gümbədli saray, həftənin yeddi günü, yeddi rəng və Bəhrəmin hər gün bir şahzadə ilə görüşməsi vahid simvolik sistem təşkil edir.

Əlbəttə ki, Nizaminin yazdığı heç bir söz, heç bir cümlə təsadüfə deyil. Nizami Bəhrəm şahın simasında kamilliyə gedən yolun yeddi pillədən keçdiyini çox gözəl ifadə etmişdir. Bəhrəm şah yalnız adı bir hökmdar deyil, insanın kamilləşə biləcəyini göstərən, varlığa yeni mənə verən ən gözəl obrazdır. Yəni Nizaminin işlətdiyi yeddi simvol həm dinlə, həm astronomiya, həm də fəlsəfə elmi ilə bağlıdır.

İslam dinində yeddi rəqəmi müqəddəs sayılır və tamamlanmış simvol hesab olunur: Göyün yeddi qatı, yerin yeddi qatı, Quranın ilk surəsinin (Əl-Fatihə) yeddi ayədən ibarət olması, insan yaradılışının yeddi günə tamamlanması, həftənin günlərinin yeddi olması və bu günlərin Həzrətlərin adı ilə bağlı olması.

Tədqiqatçı Sədaqət Əsgərova “Nizaminin “Yeddi gözəl”i və İslamda 7-nin sirri” məqaləsində yeddi rəqəminin sirrini Məhəmməd Peyğəmbərin (s.ə.s) Meracı ilə bağlayır. Bildiyimiz kimi, Merac çıxmaq, yüksəlmək deməkdir. Quranda bu hadisə “İsra” adlanır. “İsra” - gecə gəzintisi deməkdir. İslamın tarixinə istinadən məlum məsələdir ki, Allah-təala Məhəmməd peyğəmbərə Cəbrayıl əleyhissəlam vasitəsilə “Büraq” adlı at göndərmiş və Məhəmməd peyğəmbər bu atın vasitəsilə göyə qalxmışdır. Səmada isə

Peyğəmbərimiz yeddi qatdan keçmişdir. Peyğəmbərimiz hər qatdan keçdikcə bir müqəddəslə rastlaşmışdır. Hər qatda rastlaşılan müqəddəs Peyğəmbərimizə (Meracda) insanın kamilləşməsi üçün məsləhətlər, əxlaqi nəsihətlər və sair sifətlər aşılarmışdır. Deməli, yeddi rəqəmi məhz buna görə İslam dinində müqəddəs hesab olunur [2]. Yeddi qatı keçdikdən sonra isə Peyğəmbərimiz ağıl və ilahi eşq mərtəbələrini də keçərək Sıdrətül-müntəhaya cətir və bu Ulu varlıq ağacı hesab olunur. Beləliklə, 7 və 9 rəqəmi müqəddəs sayılır.

Nizami yaradıcılığında yeddi rəqəminin semantik yükünü araşdıran tədqiqatçılardan biri Seyfəddin Rzasoy da Nizamidəki 7 ünsürlərin vəhdəti-vücüdla bağlayır və bunu belə ifadə edir: Simnarın şagirdi Şidə ulduzlara və göyün sferik qurumuna uyğun saray tikmək istəyir. Bundan ötrü o 7 göy qatını 7 saraya çevirməli və kainatın rəng, ulduz, insan, gün və s. elementlərindən saray kompleksi yaratmalıydı. Şidə tikdiyi bu sarayda dünyanın kosmik qurumunu memarlıq kodu vasitəsilə təsvir edir. Orta çağ dünya modelində məkan 7 iqlimə bölünürdü və hər iqlim və həmin iqlimdəki ölkə göyün bir qatına uyğun idi. Şidə bu uzlaşmanı təmin etmək üçün hər iqlimin nümayəndəsi olan şahzadəni onun iqliminə uyğun ulduzun simvolu olan saray günbəddə yerləşdirir. 7 bayraq da burada məkani-etnik simvoldur. Həftənin 7 günü də bu sarayda ulduz, iqlim, rəng və s. elementləri uyğunlaşdırır. Əslində, bu sarayda bir-birinə uyğun olmayan element yoxdur və bu elementlər bir tərəfdən həm özləri, digər tərəfdən isə Kosmos, Etnos və Zaman qatlarının simvolları olmaqla orta çağ dünyasının modelini təqdim edir [7, s. 74]. Bu model sarayın hər bir elementi simvolik reallığa malik idi və bu simvolların vahid bir sarayın strukturunda memarlıq kodu ilə sıralanmaları orta çağ dünya qavrayışının verə bildiyi Vahid Dünya İnformasiyasının müvafiq kodla şifrələnməsi idi [7, s. 75].

Bütün bunlar göstərir ki, Nizami Gəncəvi yeddi rəqəminin rəmzi imkanlarından geniş istifadə etmişdir. Şair üçün yeddi rəqəmi sadəcə say deyil, kainatın harmoniyasını, insanın mənəvi yüksəlişini və ilahi nizamı ifadə edən simvoldur. Bu simvol yalnız "Yeddi gözəl" poemasında deyil, "Xosrov Şirin" və "Leyli və Məcnun" və digər poemalarda öz əksini tapmışdır.

Daha sonra isə alman tədqiqatçı, Bəhrəmin həyat hekayəsini nəzmlə yazılmış ən zərif və dərin nümunələrdən biri olduğunu söyləyir. O əsəri məharətlə qurulmuş bir binaya bənzədir: "Bütövlükdə əsər ustalıqla qurulmuş bir binaya bənzəyir-ön həyətləri, çoxsaylı daxili otaqları və arxa tərəfdə bağlı bir tikili kimi. O eyni zamanda ortasında möhtəşəm yeddi şüalı madalyonu olan müxtəlif hekayələrlə bəzədilmiş bir xalçanı da xatırladır". Burada müəllif oxuyucuları qarşılayan giriş hissəni binanın ön həyətinə, əsərin müxtəlif hissələrini, fəsilləri binanın daxili otaqlarına bənzədib. Arxa tərəfdəki bağlı tikilini isə əsərin daha dərin, mənalı olan ikinci hissəsinə bənzədib. "Yeddi şüalı madalyonu olan müxtəlif hekayələrlə bəzədilmiş xalça" dedikdə isə əsərin əsas ideyası, mərkəzi mövzusunun nəzərdə tutur. Buraya yeddi qitədən gələn yeddi şahzadə və onların danışdıqları müxtəlif hekayələr daxildir. Yəni tədqiqatçı Nizami Gəncəvinin bu əsəri təsadüfi yazmadığını, əsərin bir memarlıq nümunəsi kimi möhkəm struktura sahib olduğunu söyləyir. Və onu naxışlı xalçaya bənzətməsi əsərin çoxmənalı olduğunu göstərir.

Sonra tədqiqatçı poemanın sujet quruluşuna diqqət yetirərək, əsas fəslə keçməzdən öncə yazıcının Tanrı anlayışı, Məhəmmədə olan ehtiramı, hökmdarın tərfi və həmin dövr poeziya və bəşəriyyətin problemlərindən bəhs etdiyini söyləyir. Tədqiqatçı Nizaminin əsərlərinin aktuallığını burada dilə gətirmiş və 8 əsr keçməsinə baxmayaraq heç bir dəyişiklik olmadığını təsdiqləmişdir. Və poemanın əsas hissəsinə qədər olan hissənin heç də darıxdırıcı olmadığını, əksinə bu hissələri oxuduqca oxucunun Nizamini daha yaxşı tanıyacağını bildirmişdir.

Poemanın bu cür qurulması ədəbiyyatda "sujetdən kənar haşiyələr" adlanır. Məhz belə sujetdən kənar haşiyələr vasitəsilə müəllif əsas sujet xəttindən uzaqlaşaraq öz fikirlərini, hisslərini, fəlsəfi görüşlərini oxucuya çatdırır. Bir sözlə desək, müəllif oxucu ilə birbaşa

söhbət edir. Bu baxımdan Nizami əsərlərində süjetdənkənar haşiyələr yalnız bədii vasitə deyil, həm də müəlliflə oxucu arasında birbaşa ünsiyyət forması kimi çıxış edir.

Bürgel sonda poemanı oxuyan oxucunu bundan zövq alacağını bildirir və bunu Nizami Gəncəvinin öz sözləri ilə ifadə edir:

*Bu elə bir meyvədir, süd ilə bal tək şirin,
Əncir dadı vermişəm mən onun hər bir dənin.
Badam ləpəsitək zərif, ləzzətli də içi var,
Dadına baxan kəsin könlünü fəth eyləyər* [3, s. 14].

Nizami bu misralarda öz poemasını şirin bir meyvəyə bənzədir hansı ki, onun poeması da meyvənin yetişməsi qədər uzun bir yolun nəticəsində ərsəyə gəlmişdir. Nizami poemasının süd və bal kimi şirin olduğunu söyləyərkən onun necə oxunaqlı və oxucuya mənəvi qida verən əsər olduğunu bildirir. Dənələri əncir dadır “deyərkən isə poemadakı ayrı-ayrı hekayələri nəzərdə tutduğu qənaətinə gəlirik. Hər bir hekayənin poemaya xüsusi bir hikmət qatdığını söyləyir. Bütövlükdə əsəri badama bənzətməsi isə sərt qabığın içində gizlənən qiymətli ləpəni nəzərdə tutur. Əsəri oxuyan oxucu əsərin zahiri qatında eşq, macəra, saray həyatı görsə də, əsərin daxilində isə dərin fəlsəfi məna, mənəvi kamillik yolu görəcəkdir.

“Yeddi gözəl” poeması unversallığı ilə seçilən poemadır və bu səbəbdən o dünyanın müxtəlif dillərinə tərcümə olunub. Tərcümələr Nizami irsinin, Nizami yaradıcılığının oxucu kütləsini artırmış və Nizaminin dünya miqyasında tanınmasına səbəb olmuşdur. Məhz buna görə də əsərlərin müxtəlif dillərə tərcüməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tərcümələr yalnız bir ədəbi əsərin başqa dilə köçürülməsi deyil, mədəniyyətlər arası dialoqun formalaşması və bədii düşüncənin yeni mühitlərdə yenidən şərh olma prosesidir.

Bu baxımdan Bürgelin etdiyi tərcümə və yazdığı ön söz xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatçı yalnız mətni başqa dilə çevirməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda əsərin fəlsəfi, simvolik və estetik qatlarını Qərb oxucusuna izah etməyə çalışmışdır. Nəticə etibarilə Bürgelin tərcüməsi və şərhləri Nizami irsinin Avropa elmi-mədəni mühitində daha dərinlənən anlaşılmasına və dahi şairin yaradıcılığının beynəlxalq miqyasda tanınmasına mühüm təsir göstərmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev R. Nizami poemalarında qıpçaq-oğuz gözəli // Azərbaycan. 1980. № 4. S. 83.
2. Əsgərova S. Nizaminin “Yeddi gözəl”i və İslamda 7-nin sirri // 525-ci qəzet. 03 noyabr 2021.
3. Bürgel J.C. Die Abenteuer des Königs Bahram und seiner sieben Prinzessinnen. München: C.H.Becksche Verlagsbuchhandlung (Oscar Beck), 1997.
4. Filologiya məsələləri. 2016. № 8.
5. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Bakı: Lider nəşriyyatı, 2004.
6. Nizami Gəncəvi: həyatı və yaradıcılığı / elmi red. N.Araslı, Z.Allahverdiyeva, A.Bağırılı. Bakı: Elm, 2021. 78 s.
7. Rzasoy S. Nizami poeziyası: mif–tarix konteksti. Bakı: Ağrıdağ, 2003. 75 s.
8. Yusifli X. Nizaminin lirikası. Bakı: Elm və Təhsil, 2022. 288 s.
9. Yusifli X. Amerikan alimi Maykl Barinin “Nizaminin “Yeddi gözəl”inə şərh” kitabı haqqında bəzi mülahizələr // Nizami Gəncəvi almanaxı. Bakı: Zərdabi Nəşr MMC, 2019. S. 58.

**«СЕМЬ КРАСАВИЦ» ГЛАЗАМИ Й.К.БЮРГЕЛЯ: ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В
КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА
РЕЗЮМЕ**

Ключевые слова: Низами Гянджеви, «Семь красавиц», перевод, исследование, Й.К.Бюргель

В статье исследуется анализ предисловия немецкого востоковеда Й.К.Бюргеля к поэме Низами Гянджеви «Семь красавиц». В ходе исследования были рассмотрены взгляды Бюргеля на жизнь Низами Гянджеви и, в особенности, на поэму «Семь красавиц». В статье затрагиваются споры, связанные с местом рождения Низами; на основе исследований профессора Халила Юсифли и других азербайджанских учёных рассматриваются исторические источники, подтверждающие связь поэта с городом Гянджа.

В исследовании также проанализированы суждения Бюргеля о структуре поэмы, значениях, которые Низами Гянджеви придавал числу семь, а также об образе Бахрама Гура. На основе исследований С.Аскеровой и С.Рзасоя рассматриваются место числа семь в исламском мире, его связь с событием Мираджа и философией вахдат аль-вуджуд (единства бытия).

В результате исследования установлено, что перевод и комментарии Й.К.Бюргеля внесли важный вклад в более глубокое восприятие наследия Низами западным читателем, а также способствовали развитию культурного диалога между Востоком и Западом.

Sevinc HAJIYEVA

**“SEVEN BEAUTIES” THROUGH THE EYES OF J.C.BÜRCEL:
AN INTERCULTURAL INTERPRETATION
SUMMARY**

Keywords: Nizami Ganjavi, *Seven Beauties*, translation, research, J.C.Bürgel

The article examines and analyzes the preface written by the German orientalist J.C.Bürgel to the poem *Seven Beauties* by Nizami Ganjavi. The study analyzes Bürgel's views on the life of Nizami Ganjavi and, in particular, his interpretations of the poem *Seven Beauties*. The article addresses the debates concerning Nizami's birthplace and, based on the research of Khalil Yusifli and other Azerbaijani scholars, reviews historical sources that attest to the poet's connection with the city of Ganja.

The study also discusses Bürgel's observations on the structure of the poem, the meanings attributed by Nizami Ganjavi to the number seven, and the character of Bahram Gur. Furthermore, drawing on the studies of S. Asgarova and S. Rzasoy, the article explores the significance of the number seven in the Islamic world, as well as its connections with the Isra and Mi'raj and the philosophy of Wahdat al-Wujud.

The study concludes that J.C.Bürgel's translation and commentaries have made a significant contribution to a more comprehensive understanding of Nizami's literary heritage by Western readers and have also played an important role in fostering cultural dialogue between East and West.

Daxil oldu: 02.06.2026-cı il